

MUSIQİNİN TƏDRİSİ METODİKASI
METHODOLOGY OF TEACHING MUSIC
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ МУЗЫКИ

UOT 372.878

Bilal Abdullah oğlu Erdoğan

Naxçıvan Dövlət Universitetinin fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı

<https://orcid.org/0000-0002-1799-7690>

E-mail: bilalerdogan_21@hotmail.com

[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(2\).141-146](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(2).141-146)

ORTAQ TÜRK MÜTƏFƏKKİRLƏRİNİN MUSIQİ VƏ MUSIQİ TƏRBIYƏSİ HAQQINDA FİKİRLƏRİNDƏN İSTİFADƏ

Bilal Erdoğan Abdullah

doctorial student in the program of doctor of philosophy

of Nakhchivan State University

USING THE IDEAS OF COMMON TURKISH THINKERS ABOUT MUSIC AND MUSICAL EDUCATION

Билал Абдуллах оглы Эрдоган

диссертант по программе доктора философии Нахчыванского Государственного Университета

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВЗГЛЯДОВ ОБЩИХ ТЮРКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ О МУЗЫКЕ И МУЗЫКАЛЬНОМ ВОСПИТАНИИ

Xülasə. Erkən orta əsrlərin orta q türk mədəniyyətinə nəzər salmış olsaq, bu mədəniyyətin bütün sahələrdə dünya mədəniyyətinə çox böyük töhfələr verdiyini görürük. Təəssüf ki, qədim Yunan, qədim Misir, Çin, Hindistan mədəniyyəti haqqında çox danışılsa da, yazılsa da qədim və orta əsrlərin türk mədəniyyətinin öyrənilməsinə və təbliğinə kifayət qədər diqqət göstərilməmişdir. Orta q türk mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan Azərbaycan zəngin mədəniyyətə malik olan bir ölkədir. Azərbaycan xalqının zəngin musiqi mədəniyyətinin tarixi də çox qədim dövrlərdən xəbər verir. Bu baxımdan Gəmiqaya və Qobustan qayaüstü rəsmləri, eləcə də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı xalqımızın ən qədim musiqi mədəniyyəti haqqında dolğun məlumat verir. Erkən orta əsrlər dövrünün orta q türk alimlərinin – xüsusilə Farabi, İbni Sina Nizami Gəncəvi, Səfiəddin Urməvi və başqalarının musiqi nəzəriyyəsi haqqında dəyərli fikirləri olmuşdur ki, məqaləmizdə bu müdrik şəxsiyyətlərin musiqi və musiqi tərbiyəsi haqqında fikirləri də öyrənilmişdir.

Açar sözlər: *erkən orta əsrlər, orta q türk mədəniyyəti, Kitabi Dədə Qorqud, Farabi, İbn Sina, Nizami, Səfiəddin Urməvi, Əbdülqadir Marağai*

Abstract. If we look at the general Turkic culture of the early Middle Ages, we will see that this culture has made a great contribution to world culture in all areas. Unfortunately, although a lot has been said and written about the culture of Ancient Greece, Ancient Egypt, China, India, insufficient attention is paid to the study and promotion of the Turkic culture of the ancient and Middle Ages. The history of the rich musical culture of the Azerbaijani people dates back to ancient times. In this regard, the rock paintings of Gamigay and Gobustan, as well as the epos "Kitabi-Dede Gorgud" provide complete information about the ancient musical culture of our people, including the pan-Turkic people. The general Turkic scholars of the early Middle Ages, especially Farabi, Ibni Sina, Nizami Ganjavi, Safieddin Urmavi and others, had valuable ideas about music theory, and our article also studied the ideas of these wise personalities about music and musical education. Farabi is the first music scholar who systematically wrote a book about music theory in Turkish music history.

Key words: *Early Middle Ages, common Turkish culture, Kitabi Dada Gorgud, Farabi, Ibn Sina, Nizami, Safieddin Urmavi, Abdulgadir Maragai*

Аннотация. При обращении к общей тюркской культуре раннего Средневековья, можно увидеть, что она внесла огромный вклад в мировую культуру во всех её областях. К сожалению, несмотря на то что о культурах Древней Греции, Древнего Египта, Китая и Индии много говорят и пишут, изучению и популяризации древней и средневековой тюркской культуры уделено недостаточно внимания. Азербайджан, являясь составной частью общей тюркской культуры, – страна с богатым культурным наследием. История богатой музыкальной культуры азербайджанского народа также относится к глубокой древности. В этом отношении каменные рисунки Гобустана и Гемикая, а также эпос «Китаби-Деде Горгуд» дают содержательные сведения о древнейшей музыкальной культуре нашего народа. Учёные раннего Средневековья из числа общих тюркских мыслителей – в особенности Фараби, Ибн Сина, Низами Гянджеви, Сафиаддин Урмави и другие – оставили ценные идеи о теории музыки. В нашей статье также изучены взгляды этих мудрецов на музыку и музыкальное воспитание.

Ключевые слова: *раннее средневековье, общетюркская культура, Китаби-Деде Горгуд, Фараби, Ибн Сина, Низами, Сафиеддин Урмави, Абдулгadir Марагай*

Ortaq türk mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan Azərbaycan zəngin mədəniyyətə malik olan bir ölkədir. Azərbaycan xalqının zəngin musiqi mədəniyyətinin tarixi də çox-çox qədim dövrlərdən xəbər verir. Bu baxımdan Gəmiqaya və Qobustan qayaüstü rəsmləri, eləcə də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı xalqımızın ən qədim musiqi mədəniyyəti haqqında dolğun məlumat verir (1). Qobustan qayaüstü rəsmlərdə on bir şəxsin əl-ələ tutub yallı getməsi, əs qədim musiqi alətinin – daş qavalın burada mövcud olması insanların yüksək mədəniyyətindən, yüksək bədii zövqündən xəbər verir.

Uzun illər boyu xalqımızın ulu abidəsi olan “Kitabi Dədə Qorqud” dastanı, tariximizi, ədəbiyyatımızı, folklorumuzu, mədəniyyətimizi, incəsənətimizi və bunun kimi bir çox elementləri özündə cəmləşdirən ilk ana kitabımızdır. Bu yazılı abidəmizdə Vətənin dağları, çölləri, bulaqları, al-əlvan çəmənləri, əzəmətli qalaları, abidələri, habelə, xalqın məişət tərzini, yaşayışı, adət ənənələri, musiqisi haqqında söhbətlər gedir.

Ortaq türk xalqlarının, xüsusilə Azərbaycan xalqının ana kitabı sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının insanlıq tarixini və xalqın mədəni həyatını öyrənmək baxımından çox böyükdür. Hələ X-XI əsrlər yazıya alınmış bu ulu şifahi və yazılı mədəniyyət abidəsinin yaranmasını bir çox mütəxəssislər haqlı olaraq daha qədim dövrlərə aid edirlər. Ən azı 1300 il bundan öncə meydana gəlmiş Dədə Qorqud dastanları qədim oğuzların həyat tərzini, adət və ənənələrini, etnoqrafiya, psixologiya, dil, ədəbiyyat, incəsənət və ümumiyyətlə, bədii təfəkkür xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından əvəzsiz bir qaynaq hesab edilir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” boylarında o zamanlar musiqi sənətinin inkişaf səviyyəsi, ictimai vəzifələri və təsir qüvvəsi haqqında dəyərli məlumatlar verilir. Bu ulu dastanda qədim çalğı alətləri, musiqi ilə bağlı maraqlı ifadə və deyimlər öz əksini tapmışdır.

“Kitabi Dədə Qorqud” orta q türk xalqlarının möhtəşəm tarixi mədəniyyət abidəsi kimi bir çox elm sahələrini daha çox məşğul etsə də /dillilik, ədəbiyyatşünaslıq, mifologiya, etnoqrafiya, fəlsəfə, pedaqogika, psixologiya və s./ musiqi sahəsi az öyrənilmişdir.

Qorqudşünas alim Orhan Şaiq Gökyayın “Dede Korkut Hikâyeleri” adlı əsərində musiqi çalğı alətlərinin adları qopuz, davul, zurna, nağara və borulardan bəhs edilir [7, s. 18]. Dastanda Qopuz musiqi aləti haqqında daha geniş yazılır və bu alət haqqında geniş təsəvvür yaranır. Dastanda türklərin qədim qopuz aləti iki növdə göstərilərsə də (mizrablı və kamanlı), üç simdən ibarət olduğu bildirilir və aşiq sazının sələfi kimi nəzərdən keçirilir. Digər alətlərdən kuus (və ya kus) haqqında da məlumat verilir və üzərinə qurd dərisi çəkilmiş, hərbi-signal təyinatlı və böyük ölçülü membranlı zərb aləti kimi açıqlanır. Dastanın qəhrəmanları qopuz çalır, soy soylayır “öz qüdrətini, doğma xalqını, təbiəti, sevgilisini tərifləyir, düşmənləri isə lağa qoyur” [1, s.79]. Elin müdrik ağsaqqalı qoşduğu nəğmələrin, qiymətli kəlamların geniş yayılmasını və gələcək nəsillərə ötürülməsini ozanlara həvalə edir.

“Kitabi Dədə Qorqud” dastanında təsvir edilən qəhrəmanlıq səhnələri ilə əlaqədar hərbi musiqi haqqında da müəyyən məlumatlar verilir. Bu növ musiqi igidlərin döyüş əhval-ruhiyyəsini qaldırmaq, onların qələbə əzmini gücləndirmək məqsədi daşıyır və bir qayda olaraq, ağır savaşlardan öncə Tanriya dua etməklə bərabər icra olunur. Hərbi musiqinin ifasında çox zaman

nəfəslə çalınan boru, zərb alətlərindən davul, nağara, bəzən də kus musiqi alətlərindən istifadə edilir. Əlbəttə, musiqi mədəniyyəti tarixindən bildiyimiz kimi, həmin zərb alətlərinin başqa vəzifələr də daşıya bilməsi istisna edilmir. Məsələn, Bəybura oğlu Bamsı bəyin boyunda zurnaçılarla yanaşı nağaraçıların toyda iştirakı qeyd olunmuşdur. Davul, kus, boru alətləri isə dastan-da istisnasız olaraq ölüm-dirim savaşılarından əvvəl istifadə olunmuşdur. Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boyda oxuyuruq: “Gumbur-gumbur davullar çalındı ol gün/ Burması altun tunc borular çalındı ol gün” [1, s. 81].

Dastanın mətnində davul və nağaranın tembr səslənməsini təyin edən “gumbur-gumbur” (başqa bir yerdə isə “guppur-guppur”) sözləri də diqqəti çəkir. Bu deyimlər, şübhəsiz, qorxunc və uğultulu zərbləri əks etdirən “gumb” və “gup” kimi təqlidi sözlərdən törəmişdir. Onlara əlavə edilən “ur” fonemləri də əhəmiyyətsiz deyil və həmin alətlərin guruldamasını andırır, hətta vurulan zərbələrin ritmik ifasında titrəyişli tremolo çalğısından istifadə olunduğunu xəyalımızda canlandırır. “Ur” “vur” kəlməsini yaratmışdır.

Erkən orta əsrlər dövrünün orta q türk alimlərinin – xüsusilə Farabi, İbni Sina Nizami Gəncəvi, Səfiəddin Urməvi və başqalarının musiqi nəzəriyyəsi haqqında dəyərli fikirləri olmuşdur.

Əbu Nəsr Farabi (870-950) X əsrdə yaşamış böyük filosof, riyaziyyatçı, ensiklopedist və musiqişünas olmuşdur. O türk musiqi tarixində ilk dəfə olaraq dəyərli əsərlər yazmış, dünya elm aləminə musiqi nəzəriyyəsi və musiqi alətləri haqqında böyük töhfələr vermişdir.

Tarixə “Muəllimi sani” (İkinci müəllim) ismi ilə daxil olmuş Farabi musiqi sahəsində böyük xidmətlər göstərmişdir. O ilk dəfə olaraq səs dalğalarını kağıza köçürərək musiqi notlarının əsasını yaratmışdır. Özü musiqi alətləri icad etmiş və musiqi alətləri haqqında- özəlliklə, Ud, Saz, Tar, Dü tar, Mizmar, Tenbur və başqa musiqi alətləri haqqında xüsusilə Qərb aləminə dəyərli məlumatlar vermişdir. O bu gün Azərbaycanda çalınan milli musiqi aləti olan tarı icad etmişdir. Əsərləri uzun illər Avropa, Şərq və Qərb universitetlərində öyrənilmişdir [4, s.28].

Farabi musiqi sahəsində çox böyük şöhrət qazanmış, musiqi elminin inkişafında böyük xidmətləri və töhfələri olmuşdur. Musiqinin elmi cəhətdən təsnifində onun riyaziyyatla sıx

bağlı olduğunu və riyaziyyatın bir qolu olduğunu bildirmişdir. Farabi bu sahədə elmi fəaliyyətini davam etdirmiş və musiqiyə dair bir çox müstəqil əsərlər yazmışdır. Bunlar, “El medhel ile sanaa el musiki”, “Kitab fi ihşa-ul ika va-l ikaat”, “Sanaate fi-l musiki” və “El musiki-l kebir” kimi şah eserlər yaratmışdır [9].

Farabi səsin fiziki və psixoloji təsirini açıqlamış, keçmiş musiqi alətləri olan ud, Xorasan tənburu, Bağdat tənburu, Mizmar və Rubab kimi musiqi alətlərinin özəlliklərini təhlil etmişdir. Farabinin əsərlərində musiqi terminləri ilə bərabər musiqi haqqında özünün nəzəri düşüncələri böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Farabi'nin Ud çalınanda böyük məharət sahibi olduğuna bəzi kayıtlarda bir olay anlatılaraq rastlanmaktadır. Aynı olayın bəzi mənbələrdə 17ki kayıtlarda 'çalğı' adı zikredilmədən olay anlatılmaktadır. Bu olay, 30 yıl önce Prof. Ahmet Ateş'in çevirisi 18 ilə yayınlanmış olan “İlirnlərin Sayı mı” adlı əsərdə eynilə belə anlatılmaktadır: “Farabi bir gün tam bir Türk kıyafətində və özünü tanıtmadan es-Sahib'in bir toplantısına qoşulmuş. Es-Sahib'in məclisində iştirak edənlər, onu tanımayaraq, onunla zarafat etmişlər. Bir müddət sonra hər kəs bir az içki içib sərxoş olarkən, Farabi bir çalğı aləti ilə hər kəsi uyudacaq bir parça çalmış; toplantıda iştirak edənlər, ölü kimi yuxuya getmiş; Farabi çalğının müşayiəti ilə “Farabi, yanınıza gəldi, onu ələ saldınız, o da sizi yuxuya verdi, sonra çıxıb getdi” diyə yazıb oradan uzaklaşmışdır.

Bir müddət sonra, es-Sfhib və dəvətilər oyanınca, həmin şəxsin kim olduğu bilmədiklərindən təəccübdə qalmış, onunla bir daha görüşəcəklərinə ümid bəsləmişlər. Başqa bir çalğıçı Farabi'nin üzərinə yazı yazdığı çalğını alınca, yazını görüb es-Sahib'e göstərmiş; es-Sfhib tanıya bilmədikləri ziyarətçinin Farabi olduğunu anlayıb, ona yapılan muamələdən son dərəcə mütəəssir olmuş və onun ardınca adamlar göndərsə də, Fərabini geri dönməmiş, bulamamış ömrü boyunca bu hadisəyə təəssüf etmişdir.

Əbu Əli İbn Sinanın elmlərin təsnifatında musiqiyə xüsusi yer ayırdığı, musiqinin təməl məsələlərinə münasibəti və onun musiqi anlayışında Farabinin təsiri özünü göstərmişdir. İbn Sina özündən əvvəlki musiqi bilicilərindən öyrənmiş və onların əsərlərindən istifadə etmiş, fikir ustası Farabinin mûsiqi ilə bağlı düşüncələrini yenidən ələ alaraq incələmişdir. İbni Sina

Farabidən çox yararlanmış və bu xüsusda musiqiyə riyazi elmlər arasında xüsusi yer verdiyini də aydın görmək olur. O demişdir – “Mən Aristoteli 40 dəfə oxudum, heç nə anlamadım, amma, Farabini bir dəfə oxudum və hər şeyi anladım, “Şəfa” və “Tibb Qanunları” kitabını yazdım (3, s.189).

Daha sonralar İbn Sina (980-1037), böyük Farabiyə aid elmi bilikləri araşdırmışdır. İbni Sinanın əsərlərində qələmə aldığı səs sisteminin Azərbaycan, Fars, Ərəb, Özbək, Türkmən musiqisinə daha uyğun olduğu bilinməkdədir.

İbn Sina “Şəfa” kitabında musiqi haqqında düşüncələrini açıqlamış və “Cevâmi’u İlmi’l-Müsika” adlı bir bölüm ayırmışdır. Bu bölümə musiqinin mahiyyətini, not bilgiləri, aralıqlar, musiqi növləri, intiqal, ritm növləri, bəstəkarlıq, musiqi alətləri və xüsusilə musiqinin insan ruhuna qida verdiyini və bir çox xəstəliklərin müalicəsində musiqinin təsiri haqqında dəyərli məlumatlar vermiş, fikirlər söyləmişdir.

İbn Sina musiqi haqqında daha geniş məlumat verməsi üçün məşhur Yunan alimi Oklidin kitablarına baxılmasının vacibliyini də qeyd etmişdir.

İbn Sina musiqi ilə xəstələri müalicə etmə üsullarını daha da təkmilləşdirmişdir.

Musiqi səs sisteminin təkmilləşdirilməsi isə heç şübhəsiz Səfiəddin Urməviyə (1216-1294) aiddir. O səkizlik oktavaları on yedi səs aralığına bölərək əldə etdiyi səs sistemini daha da təkmilləşdirmiş və pərdələri əbcəd sisteminə görə hərflərlə ifadə etmişdir. Səfiəddin Urməvi, Türk xalqının musiqi sənətçisi olduğu kimi, həm də xalqın ozan bir sənətkarı kimi musiqi nəzəriyyəsini yazarkən o dövrün bir çox xalq musiqi sazları içində uda daha çox üstünlük vermişdir. Urməvi həmçinin Ərəb musiqisi, İran musiqisi, Kürd musiqisi və digər musiqilər haqqında da dəyərli fikirlər söyləmiş, musiqi tarixində xüsusi yer almışdır. Urməvi həm də bir məşhur xəttat olmuşdur.

Hələ XIII əsrdə Səfiəddin Urməvi, sonralar isə onun davamçıları xüsusilə XIV əsrdə Əbdülqadir Marağayi (1353-1435) olmuşdur. Əbdülqədir hələ dörd yaşında olarkən Qurani Kətimə əzbərlənmiş, on yaşında musiqi elminin əsaslarını mənimsəmiş, habelə qrammatika, ritorika və üslubiyyat elmlərini öyrənmiş və atası ilə birlikdə alim və şeyxlərin ədəbi, musiqi məclislərinə dəvət edilmişdir. O, məclislərdə Quran ayələ-

rini avazla oxumuş və mürəkkəb musiqi əsərləri ifa etmişdir.

Marağayi Azərbaycan musiqisinin nəzəri məsələlərini geniş araşdırmış, musiqimizin səs sistemi, ladları, musiqi alətləri haqqında dəyərli əsərlər yazmışdır. Marağayi Farabini, İbn Sinanı, Səfiəddin Urməvini, Qütbəddin Şirazini oxumuş onların əsərlərindən faydalanmışdır. Onun musiqi nəzəriyyəsinə dair yazdığı əsərlər Şərqi və Qərbi böyük musiqi tədqiqatçıları və musiqişünaslarının marağına səbəb olmuş və bu əsərlər dünyanın bir sıra dillərinə tərcümə edilmişdir [2, s.42]

Əbdülqadir Marağayi hələ 19 yaşında olarkən sarayda musiqi üzrə təlimçi vəzifəsini daşımış, musiqi nəzəriyyəsinə dair dəyərli fikirlər söyləmiş və bir çox musiqi bəstələmişdir.

Əbdülqadir Marağayi Səmərqənddə olarkən musiqi əsərləri və musiqişünaslıq risalələri yazır. Onun “Kənz əl-əlhan” yəni - “Melodiyalar xəzinəsi” risaləsindəki melodiyalar Urməvinin hərfi-ədədi sistemi ilə verilmişdi. Burada hərflər səslərin yüksəkliyini, rəqəmlər uzunluğunu göstərir, ladin və vəznin adı isə melodiyanın ritm və q09uruluşunu bildirirdi. İngilis musiqişünası C. Fermer bu risaləni təhlil edərək, yazmışdır ki, Marağayinin yaratdığı melodiyalar türklər arasında “Giyar”, yaxud da “Kiyar” adı ilə yaşamaqdadır.

Marağayi “Came əl-əlhan” (“Melodiyalar məcmusu”) adlı musiqi nəzəriyyəsi əsəri 1405 - ci ildə yazılmağa başlamış və 1413-cü ildə tamamlanmışdır. Daha sonra o, “Məqasid əl-əlhan” (“Melodiyaların məqsədi”), “Lahiyyə” (“Musiqi”), “Şərh əl-ədvar” (“Dövrələrə şərhlər”) və “Fəvaid-i əşərə” (“On fayda”) adlı əsərlərini qələmə almışdır. Onun sonuncu əsərləri yüksək mürəkkəblik dərəcəsi ilə fərqlənmiş, “Came əl-əlhan”da ilk dəfə olaraq, fars musiqisinin geniş not yazısını da vermişdir. Marağayinin əsərlərində muğam nəzəriyyəsinə və o dövrün şifahi musiqi ənənəsinin digər janrı və formalarına da geniş yer ayırdığı məlum olmuşdur. O Muğamlar haqqında belə yazırdı: “Muğamın səsləri səslənmənin gözəlliyi və incəliyi prinsipinə əsaslanır ki, bunların da sayı ya səkkizə, ya da ona çatır. Marağayi öz musiqi risalələrinin böyük bir hissəsini fars dilində, bir hissəsini də Azərbaycan türkcəsində yazmışdır. Marağayi türk xalqlarının musiqisinə, xüsusilə aşiq musiqisinə böyük diqqət yetirmişdir. O öz əsərlərin-

də doqquz əsas türk ladını və bütün şərq xalqları üçün ümumi olmaqla türk musiqisində daha çox işlənən ladları müəyyənləşdirib ayırmışdır (Üşşaq, Nəva, Busalığ, Nehoft, Bayatı-Novruz). Marağayı öz əsərlərində Simai alətlərdən kamança, hıcaq, ney, tənbur, rübab, rudhani və s., nəfəs alətlərindən ağ ney, qara ney, balaban, zurna, burğu və başqa musiqi alətləri haqqında əsərlərində dəyərli məlumatlar vermişdir.

XII əsrdə yaşamış dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin poeziya irsi Azərbaycan-türk musiqi mədəniyyətinin ilham mənbəyi olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2021-ci ili "Nizami Gəncəvi ili" elan etməsi elm, sənət sahəsində çalışan insanları daha da ruhlandırılmışdır. Ortaq türk mədəniyyətinin ulu şairi Nizami Gəncəvi yaratdığı "Xəmsə"si ilə dünya şöhrəti qazanmışdır. Burada toplanan poemalar insanları mənəvi kamilliyə, əxlaqi saflığa, etik-estetik mədəniyyətə, musiqi mədəniyyətinə və musiqi zövqünə səsləmişdir.

Nizami poemaları müəyyən mənada həm də XII yüzilin, şairin yaşadığı dövrün ensiklopediyasıdır. O dövrün düşüncə tərzini, ictimai-siyasi mühiti, ədəbi mühiti, incəsənəti, iqtisadi həyatı ilə bağlı məlumatlar əldə etmək üçün "Xəmsə" ən dəyərli mənbə sayıla bilər.

Böyük mütəfəkkirin əsərləri ilə yaxından tanış olduqca belə qənaətə gəlmək olur ki, həqiqi incəsənət-poeziya, musiqi, təsviri sənət həyatı, həqiqəti əks etdirir, insana güc verir, onun ruhunu zənginləşdirir.

Nizami Gəncəvi əsərlərində xalqımızın qədim musiqi mədəniyyətinin tarixindən, onun inkişafından, musiqi alətlərindən bəhs etməklə bərabər, musiqinin nəinki insanlara, hətta heyvanlara təsir gücünü bədii misralarla daha aydın şəkildə şərh etmişdir. Onun əsərlərində mizrabla, kamanla, nəfəslə çalınan, habelə zərb alətlərinin ən qədim nümunələrindən söhbət açılır. Ud, rud, rübab, saz, çəng, qanun, kamança, ney, musiqar, şeypur, kərənay, nəfir, şah-nəfir, kus, təbil, doxul, dəf, dairə, zəng, zindan, nağara və digər musiqi alətlərini yaradan və yüksək ifaçılıq məharəti göstərən sənətkarlardan, onların ifa etdiyi havaların estetik təsirindən bəhs edən misralar, poetik ümumiləşdirmələr zövq oxşayır.

Nizaminin "İsgəndərnamə" poeması incəsənətin estetikasını, estetik təsirini açıb göstərməkdə çox qüdrətli didaktik vasitədir, – desək,

daha doğru, daha əhatəli olar. Poemanın "İqbalnamə" bölməsinin "Əflatunun çalğı aləti qayırması" hissəsində misralar müğənniyə, musiqişünasə bir müraciətlə başlayır:

Müğənni, ucalsın o incə səsin,
Qızdırsın qoy bizi odlu nəfəsin.
Qızıqsın işlərim, gəl, dadıma çat,
Kömək ol, bazarım olmasın kasad!

Daha sonra Nizami musiqi alətinə bir sehrli qüvvə kimi baxır, onu gözəl təsvir edir. Musiqi alətini hikmət xəzinəsi adlandırır, aləti hazırlayan səsləndirən hər elmdən və hər alimdən üstün hesab edilir.

Hikmət xəzinəsi məndədir bütün,
Mən oldum hikmətdə hamıdan üstün.
Nizami bu hikmət xəzinəsini yaradan
ustadın Əflatun un timsalında tərənnüm edir.
Hamıdan biliyi artıqdı onun.
Nə qədər vardisa orada alim,
Hamıya olmuşdu o ilk müəllim.
Əflatun onlardan üz döndərərək
Yox oldu saraydan Ənqa quşutək.
Gecəli-gündüzlü düşündü ustad,
Gizlində o, bir saz elədi icad.

Nizami Gəncəvinin poeziyasına görkəmli Azərbaycan bəstəkarları müraciət etmişlər: Əfrasiyab Bədəlbəylinin "Nizami", Niyazinin "Xosrov və Şirin" operaları, Soltan Hacıbəyovun uşaqlar üçün "İskəndər və çoban" operası, Fikrət Əmirovun "Gülüm" romans – qəzeli, "Nizami" simfoniyası, Nizami baleti, Qara Qarayevin "Payız" lirik xoru, "Leyli və Məcnun" simfonik poeması, "Yeddi gözəl" baleti və digər əsərlər yazılmışdır [5, s. 121].

Nizami Gəncəvinin sözlərinə Şərqdə ilk operanın banisi Üzeyir Hacıbəylinin 1941-ci ildə yaratdığı "Sənsiz" və "Sevgili canan" romansları isə musiqi tarixində ilk Romans-qəzəl janrının yaranmasının əsasını qoymuşdur. Səs və fortepiano üçün yazılmış bu əsərlərdə romansın əsas xüsusiyyətləri, qəzəlin lirik məzmunu, muğamın lirikası və məntiq bir vəhdət halında birləşmişdir [5].

Dahi sənətkarın yaradıcılığına böyük qiymət verən Ulu öndər Heydər Əliyev 1995-ci ildə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun anadan olduğu günü – 18 sentyabr "Milli Musiqi Günü" kimi qeyd olunması haqqında Sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda: "Bizim gözəl incəsənətimiz, mədəniyyətimiz, bənzərsiz xalq musiqimiz və ondan bəhrələnən, onun əsasında yaranan

müasir, peşəkar musiqimiz var. Zənnimcə, peşəkar musiqimiz həm görkəmli bəstəkarlarımızın, həm də mahir ifaçılarımızın ən böyük nailiyyətidir” – yazılır. Həmin tarixdən etibarən hər il sentyabrın 18-i Azərbaycanda “Milli Musiqi Günü” (Üzeyir günü) kimi qeyd olunur.

Problemin aktuallığı. Mövzu çox aktual və əhəmiyyətlidir. Ortaq Türk mütəfəkkirlərinin musiqi və musiqi tərbiyəsi haqqında fikirləri bu gün də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məqsəd. Məqalənin məqsədi ortaq türk mütəfəkkirlərinin fikirlərini müasir pedaqoq və təhsil işçilərinə çatdırmaqdır.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə ilk dəfə olaraq ortaq türk mütəfəkkirlərinin fikirlərindən istifadə edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən təhsil işçiləri, pedaqoqlar və musiqi sahəsində çalışanlar istifadə edib faydalana bilər.

Ədəbiyyat

1. Kitabı Dədə Qorqud. –Bakı: Yazıçı, –1988.
2. Murat_Bardakçı. Maragalı Abdülkadir. –İstanbul: Pan Yayıncılık, –1986.
3. Hüseyinzadə, R.L. Erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir / R.L Hüseyinzadə. – Bakı: Elm, –2007. –278 s.
4. Farabi. Mədinətül-Fazila (çev.Nafiz Danişman). –İstanbul: Maarif, basınevi, –1956, –187 s.
5. Hacıbəyov, Ü. Seçilmiş əsərləri / Ü. Hacıbəyov –Bakı: Yazıçı, –1985. –653 s.
6. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. –Bakı: Yazıçı, –1982.
7. Orxan Şaik Gökyay. Dede Korkud hikayeleri. –İstanbul: Kəbalcı Yayınevi, –2006. – 340 s.
8. Öztürk, F. Yeşilbursa C. The Story of the Ideal Citizen in Turkey: A Narrative Inquiry on the Perspectives of Prospective Social Studies Teachers // - Türkiyə: Education and Science, 2021, 46(207), - p. 285-314. <https://educationandscience.ted.org.tr/article/view/1990>
9. Savuran, Yiğit. Zühal Çubukçu. Validating Tests of Turkish L2 Receptive Skills: An Argument-Based Validation Study through Standard Setting// - Türkiyə: Education and Science 2024, 49(220), - p. 239-257. <https://educationandscience.ted.org.tr/article/view/2158>

Redaksiyaya daxil olub: 25.12.2025